

A magyar irodalom legnagyobb álomlátója, Jékely Zoltán 1935-ben lépett be az Országos Széchényi Könyvtárba. Ekkor már készen várta az *image*, a franciás könnyedségű és kultúrájú tudós könyvtáros alakja, sajátos, talán kissé anakronisztikus eleganciájával, egyszerre Óbudán és a Múzeum épületében, de valójában álomszerűen sehol sem, mert mindig csak könyvei között – az álom megírásának pillanatában pedig már végképp sehol sem,

Földesi Ferenc 9

KÖNYVTÁR

A MAGASBAN

Halász Gábor

csak *a magasban*. „Halász Gábort a minap az óbudai Szent Márk utca egy meglepően magas házában találtam meg, viszontagságos keresés után: az utcát víz borította, a járókelők csónakkal közlekedtek – mintha az egész Óbudát Velence fogadta volna testvérvárosául, oroszlános védőszentje gondoskodásából... Az én csónakomat láncos csiga húzta fel a *könyvtári raktárba*, ahol H. G. lakott. Nem kis zavarral fogadta váratlan megjelenésemet: éppen álarcosbálba készülődött, s allonge paróka frufruit illesztgette nagy gonddal a halántékára; aztán apró nyögések közben felhúzta csatos lakkcipőjét, vállára rövid, fekete selyem körgallért kerített, s így mentünk ki a homályos raktárfolyosóra...”

*

Hóman Bálint, a Nemzeti Múzeum főigazgatója 1927. november 25-én az alábbi leiratot intézte Lukinich Imréhez, az akkor még a Múzeum kebelében működő Széchényi Könyvtár igazgatójához: „...dr. Halász Gábor urat önkéntes gyakornoki minőségben alkalmaztam és szolgálattételre az Országos Széchényi Könyvtárhoz osztottam be.”

A leirat terminológiája a kor bevett hivatali nyelvezetét tükrözi, a főigazgató maga sem tudhatta, hogy ebben az esetben a 'szolgálattétel' szó a 26 éves fiatalember számára nem utasításként hangzik, hanem karakterével, gondolkodásával, ezekben az években rögzülő történelemszemléletével és etikai, esztétikai ízlésével teljesen egybecsengő fogalomként.

Halász nem egészen névtelen gyakornokként érkezett első munkahelyére, a *Napkelet* kritikai rovatának olvasói rendszeresen találkozhattak vele, még egyetemi hallgató volt, amikor 1925-ben első könyvismertetését publikálta a lapban. A kritikai rovat vezetője Horváth János volt, aki 1923-ban lett az egyetemen a magyar irodalomtörténet professzora. Halász Gábor csupa kitűnő eredménnyel végezvén a Lónyay utcai Református Főgimnáziumban

1920-ban iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-történelem-filozófia szakára. Széleskörű érdeklődésének megfelelően a kötelező tárgyakon túl is számos kollégiumot vett föl, így az itteni medievisztikai stúdiómban alapozta meg későbbi nagy ívű tanulmányát a magyar középkorról, hallgatta a filozófus Pauler Ákos előadásait, látogatta Négyesy László stílusgyakorlatokként meghirdetett esztétikai szemináriumát, majd 1923-tól, kinevezésétől fogva Horváth János óráit, francia nyelvet és irodalmat pedig Eckhardt Sándornál hallgatott. *A Napkeletnek* egyik legszorgalmasabb munkatársa maradt egészen az évtized végéig, ha csak az aktuális 1927-es évet nézzük, összes megjelent publikációjának száma a harmincat közelíti, kivétel nélkül könyvismertetések. A recenziók tematikusan rendkívül széles skálán mozognak, a kiforrott Halászt ismervén elsősorban szépirodalmi munkák kritikáját várnánk, ám legalább akkora számban vannak jelen filozófiatörténeti, lélektani, valláslélektani, irodalomtörténeti kötetek ismertetései is. Kritikus ismertsége mellett a pályatársakkal való személyes kapcsolatokat tekintve sem légtüres térből érkezett a könyvtárba. Az egyetemi évekből hozta magával jó néhány későbbi nagy tudós ismeretségét, Ligeti Lajos, Mályusz Elemér, Pais Dezső, Zsirai Miklós, Waldapfel József az ő generációjának tagjai, mint ahogy néhány későbbi könyvtáros kolléga is, Bisztray Gyula, aki az Egyetemi Könyvtárban, vagy Hevesi András, aki vele együtt a Széchényi Könyvtárban talált állást. És ugyancsak az egyetemről hozta magával az ismeretséget Szerb Antallal, aki élete végéig legbelsőbb barátja lett. Miután végeztek, állami ösztöndíjjal mindketten Párizsba kerültek, minden bizonnyal ez az együtt töltött 1925/26-os tanév mélyítette el barátságukat. Halász néhány elejtett megjegyzése arra enged következtetni, hogy a legendás város nem ejtette oly mértékben rabul, mint akár Hevesi Andrást, akár Illyést, számára az egyetemi stúdiómban folytatását jelentette, szorgalmasan látogatta a Sorbonne óráit, és megszállottan olvasott, mint azelőtt és a későbbi években mindig. Ezért nem élhette meg traumaként hazatérni Óbudára, és 1927 őszétől naponta bevillamosozni a városba, hogy fehér köpenyt öltve leüljön hivatali íróasztalához a Nemzeti Múzeum épületében.

A Széchényi Könyvtár minden tekintetben legizgalmasabb gyűjteményébe, a Kézirattárba került. A Kézirattár Fraknoi Vilmos igazgatóságától, az 1870-es évek közepétől képezett szervezetileg is önálló egységet a könyvtáron belül, több évtizeden át működő első vezetője Csontos János volt. Csontosnak elévülhetetlen érdemei vannak a 15. századi magyarországi könyvkultúra feltárásának terén, ám ennek a koncentrált tudósi pályának árnyoldalait is megérezte a Kézirattár. A feldolgozás során háttérbe szorultak az újkori kéziratok, s ez a munka nyugdíjaztatása után sem indult meg a kellő energiával. Halászra feldolgozatlan, esetenként jegyzékbe sem vett kéziratok tömege várt, melynek időhatárai évszázadokat öleltek át, de leginkább a

századelő és az elmúlt század nagy személyi hagyatékaai vártak egy alapos történeti és irodalmi képzettséggel rendelkező elhivatott kézírattárosra. Mint Lukinich Imrének, a könyvtár igazgatójának 1929-i jelentése bizonyítja, Halásznál alkalmasabb személyt erre és a gyűjtemény gondozásához tartozó egyéb feladatokra aligha találhattak volna. „Halász Gábor [...] 11 megbízható, pontos és szolgálatkész tisztviselőnek bizonyult, ki a kézírattár rendezési munkálataiban igen értékes munkát végzett és végez jelenleg is. Nyelvismerete, írói készsége és magasabb irodalmi és tudományos szempontok szerint igazodó készsége alapján a leghasznavehetőbb és leghetségesebb tisztviselőim egyikének tartom.”

A Múzeum főigazgatója, Hóman ugyancsak értékelte a fiatalember felkészültségét, megbízhatóságát és az ekkor még csak leginkább recenziók sokaságában felsajó későbbi nagy literátor ígéreates szárnypróbálgatásait. 1927/28-ban, majd 1928/29-ben újra kutatói ösztöndíjat eszközölt ki számára a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál, abban a reményben, hogy ezt követően a díjazott gyakornokok osztályába sikerül átsoroltatnia. Felkészültségéhez, szorgalmához és munkabírásához nem férhetett kétség, 1928-tól fennmaradt munkanaplója imponáló teljesítményt mutat. Kisebb volumenű munkák elvégzése után már 1927-ben feladatul kapta a Kézírattár ma is egyik legjelentősebb fondjának, Thallóczy Lajos történész hagyatékának feldolgozását. A munka során a feldolgozás teljes vertikumát kellett elvégeznie, a beaplózástól kezdve a rendezésen, cédulázáson, a katalógus-cédulák megírásán át egészen a cédulák beosztásáig. Írásaiban ugyan nem fogható meg, de akár stúdiumainak folytatásaként is tekinthette ezt az egyes fázisaiban meglehetősen mechanikus aprómunkát, legalább két irányban tovább mélyíthette irodalmi érdeklődését. Egyrészt a filológiai munka szoros kapcsolatban áll koncepcionális, értelmezői döntésekkel. Egy hagyaték rendezése az esetek jó részében az első szintű kontextuális értelmezést is jelenti, hiszen kézirat-együttesek felállítást, tartalmilag egymást értelmező darabok egymáshoz rendelését fedi, alapja azonban minden esetben a filológiai aprómunka. Másrészt a munkák során a hagyatékokban fellelhető hatalmas személyes iratanyagban, főképp a levelezésekben és naplókban a legnagyobb mértékben feltárulhattak előtte az irodalmi alkotásnak és irodalmi életnek azok a forrásai, amelyek könyvismertetései szerint már ekkor is izgaták, alkotáslélektani források, valamint az írói személyiség önreprezentációjáról, korába való beágyazottságáról, történeti öndefiníciójáról valló szövegek.

Halász munkája azonban nem csak kézirat-feldolgozásból állt. Említett munkanaplójában sorra regisztrálja a kutatótermi felügyelőként töltött napokat, a franciára fordítandó hivatali leveleket, a könyvtár kiállításainak előkészítésére fordított időt, egy-egy kutató tájékoztatását vagy éppen a

soproni tanítóképző hallgatóinak kalauzolását a gyűjteményben. Mindennek köszönhetően a könyvtár ekkor már nagynevű tudós munkatársai, Rédey Ti-
vadar, Bartoniek Emma, D'Iszo Kálmán, Jakubovich Emil hamarosan egyen-
rangú kollégaként kezelték a fiatal gyakornokot, majd néhány év
12 elteltével ő vált az újoncok egyik mércéjévé. Tolnai Gábor évtizedekkel
később nagyon plasztikus képet alkot a nálánál néhány évvel idősebb
egykori kollégáról, akit mindig szeretett volna megközelíteni, de mind ha-
talmos műveltségében, mind arisztokratikus távolságtartásában mindvégig
megközelíthetetlen maradt. „Jól állt neki a Széchényi Könyvtár” – mondja
Tolnai, műveltsége, magas, sajátosan elegáns alakja, visszafogott, ám az író-
niát sem nélkülöző megnyilvánulásai a tudós könyvtáros ideális alakjának
egyik arcát mutatták. A másik arc azonban még barátai előtt is rejtve maradt,
talán az egy Szerb Antalt kivéve. A munkaidő a könyvtárban délután kettőig
tartott. Ekkor Rédey, a Hírlaptár vezetője, a már tekintélyes Halász Gábor és
a kezdő Tolnai felültek a villamosra, és a Margit körút elejéig együtt utaztak.
Itt Rédey minden nap bement ugyanahhoz a borbélyhoz borotválkozni, Tolnai
a közeli albérletébe indult, Halász pedig tovább villamossal Óbudára, a Sel-
meci utca 25-be. „Otthonát, magán-körülményeit homály borította, lakás-
ában még ifjúkori barátai sem fordultak meg” – talán csak Szerb Antal,
tehetjük hozzá. *Budapesti kalauz Marslakók számára* című „bedekkerének”
egyik különös miniatúrájában megidézi Óbuda Halász Gáborát és magát Óbu-
dát, még ha ez nem is Halász Óbudája. „Valamikor itt lakott Izrael tizenkét
törzse, a csontos Zabulon-fiak és Naftali vérszegény, elefántcsontszínű iva-
dékai és a többiek. Itt előszobáztak, mert a németek nem engedték be őket
Pestre s Budára. Azóta már beköltöztek Pestre, az Orczy-házba és máshová,
sőt a legutóbbi években, vándor hajlamaikat követve, Pestről Budára költöz-
tek. Óbudán már csak az emléküket őrzi a lejtős, elvadult, gyönyörű pálvölgyi
temető. Óbudán nem maradt zsidó, Óbudán csak Halász Gábor lakik, a reme-
telelkű essay-író.”

A sokak által emlegetett arisztokratikus távolságtartásnak, sőt elzár-
kózásnak egyik gyökere talán itt, a Selmeci utca 25. alatt keresendő. Ide, az
egy szoba-konyhás bérelt lakásba született törvénytelen gyerekként 1901-ben.
Apja alföldi református családból származó kisleány, aki soha nem vitte sem-
mire, élete végéig sem véglegesítették a hivatalban, ahol alkalmazásban volt,
anyjának, Rosenfeld Rozália tanítónőnek zsidó ősei a Dunántúlon éltek a 18.
századtól. Késve adták iskolába, és keresztvíz alá is csak ekkor, 1908-ban
tartották, a református egyház szertartása szerint. Ebben a pillanatban senki
nem láthatta, hogy a gondatlanságnak tragikus következményei lehetnek.
Később azonban mintha taníttatására nagyobb gondot fordítottak volna.
1916-tól a Lónyay utcai Református Főgimnázium diákja volt, és már ettől
az évtől részesült az Egyesült Fővárosi Takarékpénztár évi 200 koronás

osztöndíjában, amit a gimnázium jó magaviseletű, kiemelkedő képességű, szegény sorsú tanuló kaphattak meg. Halász minden évben rászolgált az osztöndíjra, mert minden évet jeles eredménnyel zárt. Ha vallásélményt nem is, református egyházi érzületet és kultúrát mindenképpen magával hozott a Lónyay utcából, említett könyvtári munkanaplójába minden 13 év október 31-hez gondosan bejegyzni: „a reformáció emlékünepe”. Ennél a formálisnak is tekinthető bejegyzésnél azonban sokkal többet mond az érettségi után jó egy évtizeddel publikált írása a *Protestáns Szemlében*, az 1931-ben indult lap első számában. Figyelemre méltó írás, részben azért, mert terminológiája, fogalmazásmódja valami keveset föltár az ezen a téren végképp rejtőzködő Halász református identitástudatából. „A gyermekkor templomemléke, a négy fal zsoldáros hangulata, bibliai idézetek, lázadó önérzet és a keresztyénség szóban féltékenyen őrzött „ty” betű maradt bennünk vallásnak a diákévek végén. Azután könyvekből megtanultuk a reformáció kapcsolatát felvilágosodással, kapitalizmussal, modern kultúrával és az eredmények fölötti büszkeség pótolta a vallásos érzést...” De ennél is fontosabb és árulkodóbb maga a gesztus, megkérdőjelezhetetlen evidenciával szólal meg a nagy egyháztörténész, Révész Imre könyve körül fellángolt vitában, református mivoltában, a református egyház történeti útjáról. „...a magunk útját kell végigjárunk. Korunk a megkötöttségekre visszahajlás korszaka. [...] A kezdeti protestantizmus éppen nem az egyén és az egyéni gondolat jegyében indult, sőt ellenhatás volt a reneszansz-katholicizmus individualitása ellen. A bomladozót kellett egységesíteni, a tévelygőt a helyes útra visszatéríteni. A dogmák, a disciplina, az intézményes fegyelmezés kapott új erőre a reformátorok munkájában. [...] Az özszeomló skolasztikát a protestantizmus kelti újból életre...”

A határozott hang mögött első olvasásra is határozott világkép sejthető, széleskörű és messze ható következményekkel a szerzőnek az európai történelem vonulatáról, a kulturális változások irányáról kialakuló képére és Halász személyes ízlésére nézvést. A protestantizmus történelmi önértelmezésének egyoldalú, tendenciózus elhajlásával szemben parancsoló igénybejelentés az eredeti állapotnak jogaiba való visszahelyezésére, amely a késő protestáns történelemszemlélet felől nézve paradox módon a virágzó skolasztika világképéhez áll közel Halász interpretációjában. Vezérmotívumai a közösség jogai az egyénnel szemben, a rendezettség primátusa a rendezetlenséggel szemben és a történeti múlt – megtagadott vagy legalábbis félreértelmezett – jogai a modernitással szemben.

A probléma megfogalmazása nem új. 1927 őszén, amikor a Széchényi Könyvtár szolgálatába lépett, megjelent a *Magyar Szemle* első számában hosszú könyvismertetése Franz Funck-Brentano *L’Ancien Régime* című kötetéről.

Formai tekintetben látszólag objektív, minden reflexiót nélkülöző könyvismertetést ír, ám már önmagában a reflektálatlanság is árulkodó, nem beszélve a recenzió egy-egy bekezdésének meglehetősen szarkasztikus hangneméről, ami nem hagy kétséget a recenzens véleményét illetően a 14 19. századi liberális történészekről, akik „[b]abonás fanatizmussal hitték, hogy az emberiség egész története a francia forradalom és elveinek előkészítésére szolgált”. Az írás egy pontján aztán teljesen leveti az objektív szemlélő maszkját, ujjongva adja hírül, hogy amit a századelő legérzékenyebb francia gondolkodói megfogalmaztak, kimondatlanul is Charles Maurras-ról és Maurice Barrès-ről beszél, azt most történeti forrásokra alapozva tárta föl Funck-Brentano, az Arsenal könyvtárosa. Miről van szó? Röviden: a forradalmak előtti Európa apoteózisáról. Funck-Brentano különös érdemének tekinti, hogy a hatalmas forrásanyagot társadalmi jelenségek és csoportok, kulturális mozgások szimultán bemutatására tudta megszólaltatni, azaz történeti érzékkel, és nem a jelenből ítélkezve, ugyanakkor mégsem egy-egy korszak sajátos történeti jelenségeinél leragadva, hanem egységben tudta szemlélni az ancien régime világát. A kora középkortól a 18. század második feléig élő civilizáció és kultúra kulcsszava a familiaritás, ami a társadalom teljes vertikumában szervezi az életet. A legkülönbözőbb szinten *pater familias*ok irányítják tekintélyükkel a családot, a király, a nemesek mind apák, akiknek vazallusai nem a szolgáltók tömegét, hanem a famille-t alkotják, és ugyanígy apák a már a 11. századtól szerveződő parasztközösségek vezetői is, amelyeknek egyike-másika a 19. század elejéig létezik. Horizontális síkon a társadalom egymás mellett szabályozottan élő, a törvénytől, apától felvigyázott közösségekből épül föl. Ennek a többsikű rendszernek záloga a rendezettség, és a rendezettségből következően az egyes osztályok, különösen az arisztokrácia és a parasztság „gondolkodás és érzésszel nagy megegyezése”, céljaiknak, vallott eszményeiknek „lényegbeli azonossága”. (Ezen a ponton nem hallgathatja el nagy Proust-élményét, aminek később egy teljes esszéjét szentel: a regényfolyam egyik lényegi eleme arisztokrácia és parasztság egységes lelki kultúrájának felmutatása.)

A korai publikációk közül kiemelt fenti két írás azért fontos számunkra, mert kulcsfogalmaikkal, gondolati kategóriáikkal *expressis verbis* megfogalmazzák a közel egykorú és későbbi nagy tanulmányok és esszék vezérszólamát, sőt egy-egy majdani írásának kész szerkezeti vázát adják. Ezen a helyen nincs mód arra, hogy írásait végigkövetve ennek a gondolkodásmódnak és kategóriarendszernek legfinomabb árnyalatait is bemutassuk, ehelyett olyan, egymástól tematikailag, műfajilag és időben is távolabb eső szövegekre vetünk egy pillantást, amelyek jól reprezentálják a gondolati struktúrát, egymáshoz rendeltségükben pedig érzékeltetik a szerző „ahistorikus” szemléletmódját. Halász sokak által emlegetett „ahistorizmusával” kapcsolatban előre kell

bocsátanunk egy distinkciót. El kell különítenünk a maga Halász által is kár-
hozottatott 19. századi történetírás történetietlenségétől. Ez a modernitás ér-
tékkategóriái felől tekint a történeti korokra, Halász viszont a történeti
vizsgálódás során azzal, hogy a múlt feltárásához a múlt értékkatego-
riái felől közelít, paradox módon felszámolja a történetiséget. A mes- 15
terének tekintett Sainte-Beuve-öt idézve az ő eszménye „kritikai
szempontokkal helyettesíteni az irodalomtörténetit, ha tetszik, anakronisz-
tikusan kezelni a múltat”. Ennek alapján megengedhető, hogy ne irodalom-
történeti tényeket kérjünk rajta számon, ami az esszéműfaj tekintetében
egyébként is eleve elhibázott kísérlet volna, hanem lélektani-kritikai
vizsgálatainak gondolati vázát és a '20-as évek második felére kialakult
világképének konzekvenciáit próbáljuk felmutatni.

Válogatott írásai jóval halála után megjelentetett kötetének
élére a szerkesztő *A magyar középkorról* írott rendhagyó tanulmányát
helyezte. Rendhagyó abban a tekintetben, hogy a terjedelmes szöveg
hangneme és lendülete esszéisztikus, ám a szerzői intenció tekinte-
tében történeti tanulmányról van szó, lábjegyzetekkel, bőséges szak-
irodalmi és forrás-hivatkozásokkal. A tanulmány első fele, mondjuk
úgy, az irodalomtörténeti rész, 1936-ra készült el. A rendkívül kevés
fennmaradt forrásanyag következtében természetes, hogy a 15/16.
századra koncentrál, és itt is a legjellegzetesebb irodalmi műfajra, a
prédikációra. Michael de Hungaria, Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát
beszédein mutatja be az irodalom „működését”, elsősorban a skolasz-
tika teológiai-filozófiai struktúráinak hatását a szövegek szerkeszté-
sére, a beszédek felosztását, a szerzők lenyűgöző, ám bőségük
következtében időnként bódító retorikai eszköztárát, majd túllépve a
stilisztikai eszközök bemutatásán megfogalmaz két nagyon fontos
alaptételt: a mű „szépség és erkölcs területén egyaránt valamely
kánon betöltése, részletek halmozásával igazolása a már elfogadott esz-
ménynek”, úgy, hogy az alkotás folyamata maga tisztán csak techné. Nem
lehet nem érzékelnünk az elragadtatott hangot ezeknek rekonstrukciója-
kor. „A modern érzület, amely a kiadatlant keresi, alig érti meg ezt a lendü-
letet, hallatlan szellemi erőfeszítést, amellyel a középkori lélek az ismert
aknázza ki, végeérhetetlen idézetekben, lankadatlan felsorolásokban. [...] A
felfedezés öröme villant fel új meg új árnyalatot pl. a feltámadásban,
külön-külön megtárgyalja vigasztaló, felséges, édes voltát, idejét, lefolyását,
igazságát, bizonyosságát, szükségét, és így tovább, kifogyhatatlanul. Milyen
gazdag színező lehetősége van a tekintélyek felsorolásában (per autoritates),
az észokok előszámálásában (per rationes) és a rokon példák és jelenségek
megtalálásában (per exempla et similitudines). Milyen jóleső sokoldalúságot
jelent, hogy minden bibliai történést ténybelileg és morális értelemben is

meg lehet vitatni, váratlan és rejtett jelentéseit megkeresni, a látszatra leg-egyszerűbbnek is erkölcsi és metafizikai távlatot adni. [...] Vajon csakugyan üres moralizálást és terméketlen logikai játékot kell látnunk ebben a késő skolasztikus gyakorlatban? Nem, valódi szenvedélyt, és teljes tudatossággal alkalmazott művészi eszközt.”

Még mindig az irodalomnál maradván – a Huizinga óta megkerülhetetlen – mentalitástörténeti vizsgálatokra tér át, vázolván a befogadó közeg, elsősorban a városi polgárság elvárásait a prédikációval szemben, és ezeknek az igényeknek visszahatását a beszédekre. „Elit és tömeg kölcsönös egymásrataltságra és egymást befolyásolással élnek életüket. Az írástudó korszerűsége legtöbbször a közönséghez való öntudatlan alkalmazkodásból születik, a feléje makacsul áramló igényeknek engedelmességéből; a tömeg egyetemessége, jó értelemben vett korszerűtlensége az ugyancsak öntudatlan fejethajtásból a felsőbbrendű példa előtt. Kölcsönös vonzás, amelyiknek egyensúlyban kell maradnia, hogy a termékeny állapot létrejöhesse.” Nem szükséges szaporítanunk az idézeteket, hogy lássuk, oly nagy hatású olvasmányait a magyar középkorra teljesen alkalmazhatónak tartja, a társadalom szerkezetében és lelki kultúrájában elit és tömeg „egybeillőségét”, az irodalmi alkotások szerveződésekben pedig a rendezettség és szabályozottság ösztönző, felszabadító, gazdagító erejét. A tanulmány második része a társadalomtörténet felé, a városok világába viszi az olvasót. Vezérszólama a rend, az a vertikális és horizontális rendezettség, amely a nyugalmat, békét, kiszámíthatóságot követelő polgári életnek a leginkább lételeme. Sok-sok példán és részletesen taglalva mutatja be a városi csoportok egymás mellett élésének kimunkált módját, és ennek zálogát, a törvényességet, melynek biztosítója a király. Az uralkodó nem hibátlan, lépéseit irányítják egyéni érdekek is a városokkal való bánásmódban, de legfőbb hivatása, személyétől függetlenül, az alattvalók védelme. „Mi, akik vállalt uralkodói tisztünknel fogva alattvalóink békéjén és nyugalmán tartozunk gonddal örködni...” – idézi sok más mellett Zsigmond király egyik szabadságlevelét. Ugyanez az uralkodókép köszön vissza a *Mátyás királyról* írott esszéjében.

Középkor-stúdiumai között egy vitairól érdemes még megemlékeznünk. A *Nyugat* 1936-os évfolyamának első számában közölte Ortutay Gyula kutatásaira reflektálva terjedelmes írását a magyar parasztság kultúrájának történeti alakulásáról. Tulajdonképpen nem is Ortutayval volt baja, hanem az egész modern néprajztudomány alaptételével, ami szerint egy-egy paraszti kultúra párhuzamai, generikus jelenségei más paraszti vagy primitív kultúrákban keresendők. Saját tétele ezzel szemben az, hogy egy paraszti társadalom történeti kategória, azaz ugyanazokat a történeti mozgásokat mutatja, mint a saját kultúrájába tartozó többi társadalmi csoport, a polgárság és az arisztokrácia. Tehát sokkal inkább saját kultúrájába ágyazott, mint

a térben és időben korlátlanok gondolt analóg paraszti kultúrákba. Végső soron nincs is „parasztkultúra; csak egyféle kultúra van és volt, amelyet [...] különbözőképpen tör meg minden egyes réteg, megadva így a színpék teljességét”. Kritikai hevületében a néprajz néhány módszertani eljárását is megkérdőjelezi, majd hosszan ismerteti francia és német kultúrtörténészeknek a saját történeti vízióját igazoló kutatásait: egy nép különböző osztályai ugyanazon kultúrát hordozzák, megértésük csak lényegi azonosságuk alapján lehetséges.

Az Ortutay-kritikában Halász még bármifajta mögöttes árnyalat nélkül idézheti Walther Darrét, aki szerint a német szellemi arisztokrácia feladata megteremteni a parasztságból a vér és a rög új nemességét (Neuadel aus Blut und Boden). Azért idézheti bátran a később félelmetes árnyalatot kapott szavakat, mert tőle sem áll távol valamifajta „új nemesség” létrejöttének vágya. Már évekkel korábban, 1929-ben *A líra haláláról* írván európai válságjelenségekről beszél, ízlésformák válságáról, ami egyik alaptétele szerint világnézeti válság eredménye, a polgári világ válságáról, és Európa oly sok gondolkodójához hasonlóan valamilyen megújulás igényének ad hangot, aminek iránya esztétikai tekintetben arisztokratikus ízlésvilág felé mutat. Ennek az igénynek parancsoló megfogalmazása teljesen egybecseng a tőle végletesen távol álló politikai gondolkodók vagy éppen agitátorok hangjával. Ő egy tradicionális, még inkább tradicionalista, a forradalmak előtti Európa eszményeiből építkező megújulást követel, az agitátorok világa ezzel szemben forradalmat. A '30-as évek második felétől kétségtelenül érezhető némi elbizonytalanodás, vagy legalábbis hangsúlyváltás ebben az alapvetően arisztokratikus, Charles Maurras nyomán még enyhe royalista színezetet is hordozó világképben. Idézett középkortanulmányának második felében, ami az 1942-43-as években keletkezett, nem csak a familiáris társadalm szerkezet kap hangsúlyt, hanem hosszan taglalja a városi polgárság harcait minden idegennel szemben, aki lét- és jogbiztonságát, integritását veszélyezteti.

Nem volna azonban szerencsés abba a hibába esnünk, hogy a Halászáról szóló szakirodalom néhány megállapításához hasonlóan ebben a kontextusban kezeljük írásainak egyik-másik kitételét. Mindenekelőtt a Babitscsal folytatott vitára gondolunk. Babits, aki Halász számára nem volt a megfelelő tekintélyű mester, hanem sokkal inkább szellemi és etikai mérce, 1928-ban a *Nyugat*ban publikálta méltán nagy hírű írását *Az írástudók árulásáról*. A Julien Benda könyvére épülő írás alaptétele röviden összefoglalható: az írástudók, amikor bármilyen partikuláris, nép-, csoport- vagy pártérdek szolgálatába állnak, elárulják a szellemet, amely semmiféle partikularizmushoz nem csatlakozhat, csak a mindentől független örök igazságot

szolgálhatja. Halász még ugyanebben az évben reagált az írásra a *Napkelet*-ben. A hangnem és egy-egy bekezdés dramatikus szerkesztése, mintha egy ifjú zszurnaliszta akarná megmutatni a világnak oroszláncörmeit. „Babits vádol: >>A modern írástudóknak nem az Igazság a fontos, hanem a világnézet: vagyis a harc, a párt.<< Igen, fontos a harc, mert harc nélkül nincs élet és szellemi élet; fontos a párt, mert az egyéniség fegyelmezését jelenti minden csatlakozás, és fontos a világnézet, mert...”

18 Talán ezek a sorok váltották ki a Halászról szóló, háború utáni írások időrenddel és kontextussal nem igazán számoló sejtetéseit, tudniillik hogy itt valamilyen haladó eszme nevében megfogalmazott tiltakozásról volna szó. Pedig éppen nem. Egy – Babitsot idézve – „ultra-tradicionalista” szerző szólal meg, a parttalan, liberális, rendezetlen történetfilozófiai gondolkodás ellenében. Halász, mondanunk sem kell, teljesen félreértette a szöveget, történeti esszéként olvasta azt, ami valójában kiáltás volt. Egy katolikus-egyetemes gondolkodó kiáltása partikuláris érdekek túlhatalma ellen, ami az egyetemes Európa abszolútumra tekintő kultúráját veszélyezteti. „Életének az eseményei mind az irodalommal szövődnek egybe; [...] legtökéletesebb literátorunk” – akár róla is mondhatta volna egy kortárs vagy későbbi méltató, de nem róla írták, ő írta a magyar irodalom valóban legnagyobb literátoráról. Halász Kazinczy-tanulmánya értékkategóriáit tekintve belesimul a hallatlanul tágas életműbe, ám kiemelten fontos, ha a kései utód ízlésnormáit egyben kívánjuk látni. Halász finom történeti-retorikai érzékét dicséri a cím: *Kazinczy emlékezete*, és a mottó: *A legigazibb méltatás a kommentár*. A cím a nagy tudósoknak kijáró akadémiai emlékbeszédek körébe vonja az esszét, a mottó azonban sokjelentésűen árnyalja az írást. A kommentár a hellenisztikus irodalomtudomány óta a legnagyobbaknak kijáró műfaj, klasszikusként kodifikál egy szerzőt. Jelzi továbbá a kommentátor viszonyát a szerzőhöz, tanítványi tisztelettel nyúl a munkához, de ugyanakkor fel is szabadítja, akadémikus ünneplő szózat helyett megengedhet magának értékelő, kritikus megjegyzéseket is. A Kazinczy-esszé fölvezetése nincs híján ezeknek a megjegyzéseknek, ami a nagy literátor személyes tulajdonságait illeti. Hiúság, a vezérszerep féltékeny őrzése, rajongás, bizalmatlanság, uralomvágy és – Kisfaludy Sándort idézve – „asszonytermészet” jellemzik a nagy literátort. Retorikailag jól elhelyezett, hosszan taglalt jellemzése csak arra szolgál, hogy alaptételét annál egyszerűbben mondhassa ki: mindez mellékes, mert az „irodalmi diktátor” minden gyengeségével együtt törvényhozó, az abszolút uralkodó pendant-ja. „Mélységes rokonság közöttük, hogy mindkettőjüknél az uralkodói hivatás a lényeges, nem az egyéni természet, az emberi gyengék. A szerepbetöltésnek kell kifogástalannak lennie, nem a szereplőnek.” Önmagában a szerepkiosztás természetesen kevés volna Halász számára, Kazinczy alakjában azt a törvényhozót akarja megjeleníteni, aki

következetes gondolkodással munkálkodik egy ízlésnorma kialakításán, amely normát a szerző a „klasszikus” jelzővel fogja egybe. Apológiája ez természetesen a 19. század második felére kirajzolódó és a század végére egyeduralkodóvá váló romantikus költészetfogalommal szemben mindannak, ami ezt megelőzte. Középkornak, humanista és barokk 19 költészetnek, rokokó ízlésnek, mindannak, ahol a költői szubjektivizmus nem nőtt sem a tárgy, sem a formák fölé, ahol valamiféle rend fogta egybe a világméretet és ennek következményeként az irodalmi ízlést. „A középkori filozófia nem egyeztetni próbált az isteni mindenhatóság és az egyéni akarat szabadsága között, hanem éppen a végtelen hatalomtól függésben jelölte meg a szabadság lényegét. Descartes, ebben és sok másban a skolasztika hű tanítványa, a racionalista bölcselet alaptételévé emelte ezt a tanítást. A vallásos felfogás később elvilágiasodott; az isteni gondviselés trónját az ész, majd az állam foglalta el, a lényeg ugyanaz maradt. [...] a racionalizmus befolyása a tudományban és az esztétikában szinte bálvánnyá emelik a törvény fogalmát, a korlátozottságot érezve mindig a szabadság forrásának. A XVII. és XVIII. század a függetlenséget csak normáknak alávetve tudja elképzelni...”

Az idézett sorok, melyeknek gondolati szála sorra visszaköszön az esszéikben, nagyon fontosak a Halász és a felvilágosodás kapcsolatáról széles körben elterjedt kép árnyalásához. A 18. század racionalizmusa a szerző meggyőződése szerint az összes korábbi „klasszikus” korhoz hasonlóan a legmagasabb rendű törvény szolgálatában áll, és ebben az értelemben a múltnak folytatója, nem pedig felszámolója. Ha arról beszélünk, hogy Halász szívesen időz a 18. században, akkor erről és nem többről van szó, szívesen időz itt, mert számtalan modern irodalmi szöveg is rendelkezésére áll, amelyek kielégítik olthatatlan lélektani, a kultúra és a társadalom struktúrája, mozgása iránti érdeklődését. Emellett az sem lehetetlen, bár erről szövegyszerű utalások hiányában csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg, hogy a „ráció századára” mint modern archetípusra tekint. Az isteni gondviselés oltalma alatt álló korábbi századok nem tudnak értelmezhető mintát kínálni az elvallástalanodott modernitás számára, az ancien régime utolsó korszaka viszont strukturálisan értelmezhető, a szekularizálódott 20. század számára is megfontolásra méltó lényegi elemeket kölcsönözhet.

A Kazinczy-esszé ars poetica is egyben. Itt minden más írásánál kiterjedtebben beszél irodalmi normáiról, még azt is megengedi magának, hogy alig rejtett formában saját kritikusi attitűdjéről valljon: „Vajon a kritikusnak csakugyan bűne a tévedés. és feladata a felismerés? A legnagyobb kritikusok példája mutatja, hogy nem. A teremtő kritika mindenkor abban látta hivatását, hogy irodalmi ideálokat tűzzön ki, az ízlést tudatosítsa, az alkotóerőket

öszönözve, a közönséget nevelve kedvező intellektuális légkört teremtsen. S természetesen értékeljen, de a maga bevallott és vallott elvi álláspontjáról. Mért csak mértékkel lehet..." Egészen bizonyos, hogy Halász a „bevallott és

20 vallott" elvek következetes számonkérésével saját kritikusi téziseit fogalmazta meg, amelyek aztán a kortárs irodalomról szóló írásaiban eltérő hangsúllyal jelentek meg. A líra halálában bujkáló örömmel adja hírül – nem a líra halálát, hanem – a romantikus költészeteszmény összeomlását, és vizionálja a majdani új költészetnek a klasszikus formák és ízlés általi megtermékenyülését. Ám egy pillanatra sem szabad klasszicizáló igényekre és mindent korlátozó normativitásra gondolnunk. Lélektani-kritikai írásainak egyik legszebbikében, a barokk *John Donne*-ról szóló esszéjében pontosan a személyiségnek és az érzéseknek a kötött formákban is feltörő szabadságát ünnepli, és ugyanezt a költők által megmunkálendő feszültséget, telítettséget keresi a kortárs irodalomban is. Ezen a téren legfontosabb írása a T. S. Eliotról szóló kritika (*Az újabb angol líráról*). Értelmezői felkészültségének teljes fegyvertárát felvonultatja, jelzi, hogyan bontotta le a költő a romantikus pátoz nyelvét, ecseteli a próza felé elmozduló versnyelvet, ennek rejtettebb ritmikáját, a szórendi és rímtechnikai kísérleteket, az akusztikai eszközök megújítását, a szerző ellépését a „végiggondolt gondolatoktól" a „végiglobogott érzésekig", expresszivitásról és „befelé gazdagodásról" beszél egyszerre, és mindezt ünnepli, mert a kísérletek mélyén lényegi egység áll, a költő belső egysége és egysége a poétikai hagyománnyal: „Eliot az elméletben, tanulmányaiban is újjáértékeli a metafizikus költők elvont, mégis szemléletes költészetét, homályosságát és fojtott tüzét, gyakorlatában pedig újjáéleszti alkotó elveiket. Nem külsőségeket utánoz, legmélyebb formáló ösztönüket lesi meg, [...] a versszerkesztés titkait, az építés alaktanát..." Ennél pontosabban nem fogalmazhatnánk meg Halász Gábor reménykedő vízióját a romanticizmusból kiszabaduló új költészetéről. Az idézett írások több darabja már a *Nyugatban* jelent meg, 1932-től kezdve ugyanis a *Nyugat* munkatársának tudhatta magát. Ebben az évben megítélték számára a Baumgarten Díjat is, és mindezek következtében Babitscsal való kapcsolata egészen közelivé vált. Együtt dolgoztak *Az európai irodalom olvasókönyvé*n, a fennmaradt munkacélulák alapján pontosan rekonstruálható, hogy Babits ajánlatait, javaslatait mind a válogatás tekintetében, mind a kiválasztandó magyar fordítások tekintetében hogyan javította, módosította Halász. (Babits egy elterjedt irodalmi anekdota szerint feltétlenül megbízott a tudásában; a fáma szerint, ha irodalomtörténeti műveltségét meghaladó kérdéssel fordultak hozzá, gondolkodás nélkül válaszolta: „kérdézzék meg Halász Gábort".)

Mindeközben, a tanulmányok és irodalomtörténeti munkák háttérben háborítatlanul és nagy megbecsülésben folyt tovább a könyvtáros élete, noha a történelem örülete egyre több fenyegető jelet küldött a külvi-

lágból. Egy-egy hagyaték feldolgozása mellett elvégezte a magyar nyelvű kötetes kéziratok csoportjában a kolligátumok részletes tartalmi feltárását, Fitz József főigazgató megbízásából részt vett a Szent István törvényeit megőrző legkorábbi kéziratunk, az Admonti kódex hazakerülését előkészítő tárgyalásokon, és 1937-ből, tízévnyi tapasztalatát összefoglalóan egy elméleti kéziratani munkát is köszönhetünk neki. A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének ez évi tanfolyamán az újkori kéziratokról, típusaikról, jellemző műfajaikról és feldolgozásukról adott elő, majd az előadás szövege mintegy módszertani segédletként jelent meg a tanfolyam anyagát publikáló sorozatban. Ekkor egyébként már egy éve a Nyomtatványtárban dolgozott. A főigazgató azért helyezte át ideiglenesen ide, mert nagyon komoly szakmai munkához volt szüksége egy nagyon komoly felkészültségű, széles látókörű munkatársra. Újjá kellett szerveznie az olvasóterem kézikönyvtárát, valamint feladatul kapta az új katalogizálási rendszerben a katalógus irodalom és történelem – továbbá rövid ideig a társadalomtudományok – főszakjainak gondozását. A maga is tudós Fitz nem csak kiemelten fontos szakmai munkák ráosztásával jelezte az iránta érzett nagyrabecsülését, hangot adott ennek minden hivatali jelentésében is; a „kiváló, megbízható, legjobb, nagytehetségű” – visszatérő jelzői Halász Gábor könyvtárosi működéséről szólva, sőt talán emberi közelségének tudhatjuk be egyéb gesztusait, 1934 őszén például, édesanyja halálakor minisztériumi segílyt eszközölt ki a szerény körülmények között élő beosztott számára.

Az elmélyült kéziratári munka valódi irodalomtörténeti találatokhoz is hozzásegítette Halászt. A kötetes kéziratok feldolgozása során ismeretlen Csokonai-művet tárt föl a költő kollégiumi éveiből, és a munkát pontos bibliográfiai bevezetővel azonnal publikálta is az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1938-as évfolyamában. Igazi nagy irodalomtörténeti találatáról viszont a Széchényi Könyvtár folyóirata, a *Magyar Könyvszemle* 1939-es évfolyamának lapjain adott számot, majd az ismeretlenségből felbukkant kéziratot kis kihagyásokkal publikálta is az Athenaeum Kiadónál. Justh Zsigmond naplóiról van szó, melyek az író unokaöccsétől 1939-ben kerültek a Széchényi Könyvtárba. Halász olthatatlan szomjjal vetette rá magát a kéziratcsomagra, hiszen az 1888-ban fél évig Párizsban időző Justh naplójában ugyanazt a világot találta, mint Proustnál, ráadásul a lélekelemzés tekintetében olyannyira érzékeny magyar arisztokrata tükrében, aki maga is részese ennek a világnak, szalonok, írók, pletykák és comtessek kavalkádjának, de aki Halász értékelése szerint minden kozmopolitizmusával együtt is összetéveszthetetlenül magyar. A naplót irodalmi műként olvasta, Justh legjobb munkájaként, és szövegkiadásának könnyített

olvasataival is azt akarta szolgálni, hogy a közönség ugyancsak irodalmi műként vegye kézbe. Óriási munkát végzett Madách Imre összes művének kiadásával, és még ennél is nagyobb tervként körvonalazódott Kazinczy Ferenc minden versének összegyűjtése. 1942-ben a Madách-összes mellett
22 napvilágot látott egyik legkedvesebb munkája is az Athenaeum gondozásában, *Az angol irodalom kincsháza*. A műfajt mintha pontosan neki találták volna ki, óriási olvasottságával és nem kisebb pontosságával szemelvényesen kivonatolta az egész angol irodalmat a középkortól D. H. Lawrence-ig, a szemelvények előtt a szerzők néhány soros portréját hozva.

Fitz József 1943 tavaszán visszavonta a Kézirattár vezetőjének, Bartoniek Emmának megbízását, és helyére Halász Gábort nevezte ki, feladatát és hatáskörét a Muzeális Nyomtatványok Tárára is kiterjesztve. A kinevezés következtében Halász alkönyvtárnokból könyvtárnokká lépett elő. A döntés egyértelmű üzenete Fitznek: mindent meg fog tenni azért a Halász Gáborért, akit a magyar szellemi élet zsidó és nem zsidó származású legnagyobbjai, Szerb Antaltól, Németh Lászlón át Babits Mihályig egynek tudtak maguk közül. 1943 júliusában a főigazgatót vidéken érte a hír, hogy beosztottját munkaszolgálatra hívták be. Azonnal kérvényt írt az illetékes parancsnoksághoz, Halász Gábort nem tudja nélkülözni a könyvtárban őrzött nemzeti kincsek mentési munkálataiban. Őszre sikerült elérni, hogy visszatérjen a Széchényi Könyvtárba. Az 1944. év elején még egyértelműbb üzenetet tett közzé, amit már a sajtó is érzékelt. Az *Esti Kis Újság* január 19-i számában a következő hírt olvassuk: „[E]gyenesen a szellemi közélet szótlan kívánságára rendeztet demonstratív kiállítást a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának főigazgatója, dr. Fitz József Kossuth halála ötvenedik évfordulójára. [...] Dr. Fitz József a kiállítás sokoldalúvá és alaposabbá tétele érdekében a Széchényi Könyvtár tisztviselői karát mozgósította és az előkészítéssel Halász Gábort bízta meg.”

A március 15-én megnyílt nagyszabású kiállítást a német megszállást követően bezárták. Fitz a következő hónapokban fáradtságot nem kímélve keverte Halász menekítésének módját. Ha kellett, alázatos, ha kellett, határozott hangú kérvények és feljegyzések sorát juttatta el a minisztériumba. Június 5-én Szilágyi László osztálytanácsoshoz küldte feljegyzését, Halász tudományos és hivatali munkáját a legmagasabbra értékelve, és jelezve, hogy csatolni fogja Voinovich Géza és Ravasz László támogató nyilatkozatát is. Július 20-án egyenesen Jaross Andor belügyminiszterhez fordult, mint korábban, most is az egyetlen lehetséges jogi eszközre, a tudományos kivételezettségre apellálva. Kérvényét Halász Gábor megrázó folyamodványához csatolta. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1944. július 11-i hatállyal Halász Gábort nyugdíjazta. Fitz kezéből minden eszközt kivettek. Egykori beosztottja és, mint látjuk, barátja augusztus 6-án juttatta el hozzá

utolsó levelét a munkaszolgálatból. „Méltóságos Uram, bevonulásom percétől kezdve ismételten értesültem arról a buzgó fáradozásról, amellyel ügyemet személyesen is pártfogolni szíves volt. Most, hogy az elkerülhetetlen nyugdíjazást kézhez vettem, engedje meg, hogy megírjam, milyen hálaival és örömmel gondolok irántam tanúsított jóindulatára [...]. 23 Hivatali működésem alatt is nemcsak a jó főnököt, hanem az igaz barátot ismertem meg Méltóságodban: az ott töltött évekre mindig jóleső lesz visszaemlékezmem.”

Barátai most már különböző terveket dolgoztak ki megmentésére, ám egyikük visszaemlékezése szerint ezekre így válaszolt: „Én nem tudok törvényen kívül élni”. 1944. november 27-én a Józsefvárosi pályaudvarról elindult az a szerelvény Balf felé, ami Halász Gábort, Sárközi Györgyöt és Szerb Antalt vitte.

Új Forrás 2014/7 – Földesi Ferenc: Könyvtár a magashan
Halász Gábor

*

De profundis

„Kedves Sándor, most az egyszer nem irodalmi kérdésben fordulok hozzád, hanem nagyon súlyos egyéni kéréssel. Sáncmunkára vagyok beosztva Balfon (Sopron mellett), otthontól és minden utánpótlástól elzárva. Velem volt Szerb Tóni is, de sajnos csak volt; tegnapelőtt temettük el. Itt van Sárközi Gyuri is, aki majd csatlakozik kérésemhez: küldj valami pénzösszeget kölcsönképpen, amit alkalomadtán majd visszafizetünk. A legjobb lenne persze a természetbeni segítség, élelmiszer, csak félek, hogy a csomag elvész, pénzt állítólag inkább közvetítenek. Ne haragudj, hogy ilyen kéréssel zaklatlak, de igazán a legvégsőkről van szó. Előre is hálás köszönettel ölel Halász Gábor. Sanyikám, de profundis... Segíts rajtunk, ha lehet és ha tudsz. Ölel Sárközi Gyurka.” (Weöres Sándorhoz, Balf, 1945. január 31.)

Weöres haladéktalanul postára adott 500 pengőt. Nem tudjuk, megérkezett-e. Halász Gábor magyar literátor 1945 februárjának ismeretlen napján a balfi táborban elhunyt.

